

3. Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО) [Текст]. – Ф. 3649, оп. 1, спр. 3.
4. ДАДО [Текст]. – Ф. 3649, оп. 1, спр. 8.
5. ДАДО [Текст]. – Ф. 3649, оп. 1, спр. 10.
6. ДАДО [Текст]. – Ф. 3649, оп. 1, спр. 88.
7. ДАДО [Текст]. – Ф. 3649, оп. 2, спр. 13.
8. **Левшин, К. В.** Дезертирство в Красной армии в годы гражданской войны на Северо-Западе России 1918–1921 гг. [Электронный ресурс]: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02 / К. В. Левшин – СПб., 2012. – Режим доступа: <http://shikardos.ru/text/dezertirstvo-v-krasnoj-armii-v-godi-grajdanskoy-vojni-na-sever/>. – Загл. с экрана.
9. **Мотенко, Я. В.** Дезертирство як форма опору селянства Харківщини (1918–1921 роки) [Текст] / Я. В. Мотенко // Вісн. Харків. нац. ун. ім. В. Н. Каразіна. Історія України / редкол.: С. І. Посохов (відп. ред.) [та ін.]. – Х., 2002. – Вип. 5. – С. 120–123.

Надійшла до редкол.: 14.01.2016

УДК 94(47)084

О. Ю. Коломоєць

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

КЛАСОВИЙ ПІДХІД У РАДЯНСЬКІЙ НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ 1920-х рр.

Показано вплив ідеології на радянську національну політику 1920-х рр., що проявився у критиці вирішення національного питання в межах капіталістичних систем, проникненні марксизму до мовної, культурної, освітньої та інших сфер життя радянської держави та суспільства.

Ключові слова: національна політика, класовий підхід, націоналізм, шовінізм, ідеологія.

Показано влияние идеологии на советскую национальную политику 1920-х гг., которое проявилось в критике решения национального вопроса в капиталистических системах, проникновении марксизма в языковую, культурную, образовательную и другие сферы жизни советского государства и общества.

Ключевые слова: национальная политика, классовый подход, национализм, шовинизм, идеология.

Радянська національна політика широко досліджується в сучасній історіографії. Певним підсумком досліджень останнього часу стала конференція «Советские нации и национальная политика в 1920–1950-е годы», що відбулася в Києві у жовтні 2013 р. У ній взяли участь такі дослідники,

як С. Кульчицький, Ю. Шаповал, Т. Красовицька, В. Деннінґхаус, Л. Якубова, Р. Суні та інші [13].

Питання про сутність радянської національної політики вирішальне, коли йдеться про оцінку причин її впровадження, розвитку і наслідків. Канадський дослідник Т. Мартін увів до наукового обігу термін «імперія позитивної діяльності». На його думку, стратегія більшовиків полягала в тому, щоб взяти під свій контроль неминучий процес деколонізації, зберігши територіальну цілісність колишньої Російської імперії [10, с. 10]. Надавши націям певні форми державності, Радянська держава прагнула розколоти надкласовий національний альянс, спрямований на її здобуття, що дозволило б радянському уряду залучити на свій бік пролетаріат і селянство, для підтримки його соціалістичної програми [10, с. 15]. У колективній монографії «Українізація» 1920–30-х років: передумови, здобутки, уроки» викладено думку, згідно з якою проголошення політики коренізації було тимчасовим тактичним відступом у цілеспрямованому процесі обмеження суверенних прав національних республік [17, с. 44]. С. Кульчицький пише, що для вождів більшовизму національна політика завжди лишалася на другому плані, бо вони взяли на себе невідомий тягар реалізації комуністичної утопії [13, с. 8].

Таким чином, більшість дослідників схиляється до думки, що національна політика для більшовиків була питанням тактики, інструментом стримування національних рухів. Проте слід зазначити, що національна політика була знаряддям багатofункціональним і, перш за все, призначеним для модернізації суспільства, ознайомлення з найважливішими положеннями марксистсько-ленінського вчення (для чого, поза сумнівом, слід було подолати культурний та мовний бар'єри). Можна погодитися з А. Пижиком, що повсякденна «культурна» робота партії розглядалася як особлива форма класової боротьби пролетаріату за соціалізм [11, с. 48]. Метою написання даної статті є визначення впливу ідеології, а у вузькому сенсі – класового підходу – на радянську національну політику 1920-х рр.

Теоретичне осмислення проблем, пов'язаних з поняттями мови, національної ідентичності, місця націй у майбутньому суспільстві, здійснювали соціалістичні теоретики на початку ХХ ст. Парадокс, який виявився ще в ХІХ ст., полягав у тому, що економіка капіталізму нібито вела до створення світової єдності, у тому числі мовної, але в політиці капіталістичної епохи спостерігався національний сепаратизм (кожна нація вимагала для себе суду, школи, адміністрації рідною мовою). К. Каутський пояснював це таким чином: економічний підйом капіталістичного виробництва дав поштовх горизонтальному об'єднанню народів в економічному обігу, викликаючи водночас у народних мас вертикальний рух до знань (які легше отримати рідною мовою). Л. Гумплович вважав, що боротьба мас за рідну мову як засіб засвоєння перших кроків технічної та політичної культури – результат технічної демократи-

зації світу. Висувається вимога мовного демократизму (рівноправ'я). Однак на її втілення впливає конкуренція націй (боротьба націй та класів за положення на ринку), унаслідок якої вчорашні пригноблені можуть стати гнобителями.

У соціалістичній державі, на думку К. Каутського, припиняється боротьба за ринок, і боротьба націй за владу у державі втрачає своє підґрунтя. Взаємовідносини мов у державі визначаються принципом доцільності й потребами робітничих мас. Каутський вважав, що це прискорить як звільнення, так і асиміляцію національностей [6, с. 17–19]. На думку О. Бауера, той факт, що соціалізм робить націю автономною, її долю – справою її свідомої волі, призводить до збільшення диференціації національностей в соціалістичному суспільстві, різкому розмежуванню їх характеристик, більш виразному виробленню їх колективних індивідуальностей [16, с. 12]. Інший погляд мала Р. Люксембург, яка вважала, що соціал-демократія має здійснювати не право на самовизначення націй, а право самовизначення трудящого класу – експлуатованого і пригнобленого пролетаріату [16, с. 15]. Пізніше, на VIII з'їзді РКП(б) у 1919 р., подібну тезу запропонував М. Бухарін, який, узгоджуючи старе положення про самовизначення із новим принципом пролетарської диктатури, висунув гасло про «самовизначення трудящих класів кожної національності» [16, с. 20]. На думку В. Леніна, пролетаріат найбільше цінує і найвище ставить союз пролетаріїв усіх націй, розглядаючи з погляду класової боротьби робітників будь-яку національну вимогу, будь-яке національне відокремлення [9, с. 186]. Але йти до класової мети не можна, не відстоюючи рівності різних націй. Наводячи як приклад Україну, В. Ленін писав, що залежить від тисячі невідомих заздалегідь факторів, чи стане вона самостійною державою, але, «не намагаючись «гадати» марно, ми твердо стоїмо на тому, що безсумнівне: право України на таку державу» [9, с. 188].

Така позиція в нових революційних умовах була занадто розпливчатою. Є. Бош згадувала, що сили парторганізації та київського пролетаріату були спрямовані на боротьбу за владу Рад, і «національне звільнення України відсувалося класовою боротьбою» [3, с. 19]. Переважно члени Київського комітету бачили в Центральній Раді організацію, створену нацією, що прагне повалення національного гноблення, і тому не могли дійти єдиного висновку щодо неї: з одного боку, підтримуючи прагнення націй до звільнення, слід було підтримувати і Центральну Раду, з іншого боку, оскільки вона являла собою коаліцію з дрібною буржуазією та сільсько-куркульством і її політика була ворожою робітничому класу, з нею слід було боротися. Проте більшість висловлювалася проти збройної боротьби із Центральною Радою, що уособлювала національну владу [3, с. 46]. Після ультиматуму Раднаркомом від 5 грудня 1917 р. і наказу Центральної Ради готуватися до війни з «Великоросією», згадує Бош, «у селянських масах, військах, а почасти і серед робітників» національне питання висувається

як таке, що потребує негайного вирішення. Центральна Рада пояснювала, що Раднарком не хоче визнати за українським народом права на самовизначення і тому оголошує Україні війну. Ця агітація викликала недовірливе ставлення мас до тих, хто підтримував Раднарком, а також підштовхнула багатьох до підтримки Центральної Ради як національної влади. Ситуація змінилася лише із обранням ЦВК та Народного секретаріату Рад, оскільки тепер боротьба за національне визволення ускладнювалася внутрішньою боротьбою двох національних урядів [3, с. 109–110].

Пізніше, вже після закінчення громадянської війни, у більшовицьких теоретиків та пропагандистів виникла необхідність повернутися до історії національного питання та порівняти становище національностей у Російській імперії, під час правління нерадянських національних урядів за громадянської війни і за Радянської влади, прагнучи довести, що тільки соціалізм здатен вирішити національне питання. На думку радянських авторів-пропагандистів, наприклад Р. Гальперіна, за часів Російської імперії уряд намагався зберегти владу, зіштовхуючи одну частину населення з іншою. Як приклади наводилися такі факти: військова повинність в територіально далеких від рідних місць округах; переселення російських та українських селян на землі «інородців» (калмиків, башкирів), привілейоване становище російських робітників у Туркестані, межа осілості для євреїв, єврейські погроми.

Водночас підкреслювалося, що на багатих і знатних ці обмеження поширювалися меншою мірою. Винятком були випадки, коли царизмові необхідно було придушити спротив панівних класів, і тоді він тимчасово діяв на боці народу [4, с. 27–33]. С. Діманштейн писав, що самодержавний уряд Росії поділяв народи на привілейовані (панівні) та пригноблені. Народні маси всіх національностей були пригноблені в тій чи іншій формі, а капіталісти й поміщики майже всіх національностей «жили собі та й поживали, та чимало добра наживали». Уряд намагався «вмотивувати маси великоросів, що все це пригноблення народів здійснюється в їх інтересах» [5, с. 14]. Для того щоб не дати народам об'єднатися у боротьбі проти спільного ворога, намагалися розпалювати міжнаціональну ворожнечу. Наприклад, за допомогою «підкупних агентів» розгорталася мусульмансько-християнська (азербайджансько-вірменська) ворожнеча, причому вона подавалася як абсолютно природна річ для кавказьких народів: якби на Кавказі не було твердої російської влади, то й від народів Кавказу нібито «давно нікого б не лишилося живих» [5, с. 23–24].

Радянським ідеологам і пропагандистам національної політики доводилося порівнювати радянський досвід не тільки з імперським, але й з досвідом будівництва національних держав часів громадянської війни. В Україні це був досвід Центральної Ради. Зазначалося, що Центральна Рада обіцяла «сільській бідноті соціалізацію землі, а куркульству – міцний порядок, солдатам – мир, але лише за однієї умови: всі ці блага Укра-

їна має вирвати з рук російського робітника, московита, у якого інтереси і шляхи розвитку чужі, ворожі». Цим національним моментом Центральна Рада нібито приховувала антагонізм, що розростався у селі між бідняком і куркулем, а також розпалювала ненависть села до міста, яке лишалося більшою мірою осторонь «революційного національного руху» [8, с. 14].

Стверджувалося, що влада української (а в інших місцевостях – польської, фінської, грузинської) дрібної буржуазії означала не тільки відокремлення тієї чи іншої національної окраїни від основної держави, а й підкорення однієї частини буржуазії іншій. Цій конкурентній боротьбі протистояла тільки позиція пролетаріату, оскільки це єдиний клас, якого не лякає відокремлення від держави будь-яких її частин, національних чи обласних, адже він пов'язує всі держави єдністю класових інтересів: класове походження, єдність внутрішньої та зовнішньої політики, характер відносин з іншими державами світу та кінцеві цілі [8, с. 17].

Класове підґрунтя національних питань підкреслювалося вже у 1917 р. У декларації більшовицької фракції Центральної Ради від 9 серпня 1917 р. говорилося: «Не шляхом національного єднання з буржуазією, а шляхом класової боротьби, не шляхом національного союзу, а шляхом інтернаціонального братства пролетарів зможуть трудящі досягти свого звільнення». Зазначалося також, що, тільки коли влада буде у робітників і найбіднішого селянства, не зацікавлених у національному насильстві та гнобленні, зможе існувати справді вільна Україна [3, с. 240–241]. Всеукраїнський з'їзд Рад 11 грудня 1917 р. звинуватив Генеральний Секретаріат у намаганні підмінити класову свідомість ідеєю «національного об'єднання» [3, с. 88].

У резолюції з'їзду «Про самовизначення України» говорилося, що в умовах сучасного буржуазно-капіталістичного суспільства принцип права націй на самовизначення має суперечливий характер, тобто залежить від того, хто його здійснює: буржуазія чи пролетаріат. Членів Центральної Ради називали буржуазією та дрібнобуржуазними соціалістами, які проводять політику в інтересах буржуазії не тільки української, а й неукраїнської [15, с. 16–17]. У маніфесті до всіх робітників, селян і солдат України говорилося: «Центральна Рада задумала перетворити Україну на буржуазну республіку і під видом національного самовизначення відстояти інтереси капіталістів та чиновників, як українських, так і російських, яким робітничо-селянська революція несе остаточну загибель і знищення» [3, с. 92–94].

Принципи радянської національної політики зазначені в «Декларації прав народів Росії» від 2 листопада 1917 р. Це рівність і суверенність народів Росії, право на самовизначення аж до відокремлення, скасування національних привілеїв та обмежень, вільний розвиток національних меншин та етнографічних груп. На практиці це здійснювалося через виділення автономних областей і республік (що, як писав Гальперін, «покла-

ло край усіляким помислам російських загарбників»), а також розмежування національностей (наприклад, у Туркестані – узбеки, киргизи, туркмени), що виключило «внутрішні чвари» [4, с. 62–69]. Цікавим вбачається твердження С. Діманштейна, що під час громадянської війни фактично не вдалося розгорнути систематичну планомірну роботу із «розв'язування того складного національного вузла, який лишився у спадок від колишніх часів...» Території майже випадково отримували свою форму чи назву (трудова комуна, автономна область, автономна радянська республіка, автономна радянська соціалістична республіка, народна радянська республіка, радянська соціалістична республіка) [5, с. 33–34]. У Туркестані робітники-залізничники спершу вважали, що перемога диктатури пролетаріату означає проведення політики в їх інтересах, можливість ігнорувати інтереси корінного землеробського та скотарсько-кочівницького населення, яке не досягнуло того ступеня свідомості, який є в пролетаріату. Внаслідок цього, як зазначалося, три чверті роботи Наркомнацу полягали саме в боротьбі з «колонізаторством» [18, с. 22].

Класовий момент підкреслено у Декларації про утворення СРСР: «Там, у таборі капіталізму – національна ворожнеча і нерівність, колоніальне рабство і шовінізм, національне пригноблення і погроми...», «тут, у таборі соціалізму – взаємна довіра і мир, національна свобода і рівність, мирне співіснування і братське співробітництво народів». Проголошувалося, що «спроби капіталістичного світу розв'язати питання про національності шляхом поєднання вільного розвитку народів із системою експлуатації людини людиною виявилися марними» [5, с. 40]. Ще VIII з'їзд РКП(б) висунув положення про федерацію як перехідний щабель до повної єдності [16, с. 23]. Зникнення федерацій передбачалося не раніше, ніж зникнуть останні буржуазні держави [4, с. 72–74].

На XII з'їзді партії Й. Сталін визначив класову сутність національного питання як правильні взаємовідносини між пролетаріатом колишньої державної нації та селянством пригноблених націй [16, с. 25]. Класова сутність культури була сформульована в його промові перед студентами Комуністичного університету трудящих Сходу в 1925 р. Сталін зазначав, що нема суперечності між будівництвом соціалізму, пролетарської культури і будівництвом національної культури, розвитком освіти рідною мовою, вихованням кадрів із місцевих мешканців, оскільки пролетарська культура дає національній зміст, а національна пролетарській – форму [14, с. 138].

Водночас Сталін скептично відгукнувся щодо перспективи виникнення єдиної загальнолюдської мови. Він не виключав можливості асиміляції окремих національностей, але підкреслював, що одночасно з цим буде відбуватися і процес зміцнення та поступу «цілої низки живих націй, що розвиваються». Пролетарська загальнолюдська культура живить національну культуру народів, національна ж збагачує і доповнює проле-

тарську. Сталінізм були виділені дві небезпеки – спрощенство (відрив від мас, переродження на лівих фразерів), а також перебільшення місцевих особливостей і замовчування соціалістичних завдань (відрив від соціалізму і перетворення на буржуазних націоналістів) [14, с. 139–143].

Відсутність національної ворожнечі і наявність прагнення до якнайтіснішого об'єднання у радянських республіках, як зазначав Гальперін, пояснюється існуванням диктатури пролетаріату. Оскільки панівний клас не має власності, то прагне розвивати і покращувати суспільну власність. В інших країнах, де існує приватна власність, вона не об'єднує, а роз'єднує людей [4, с. 104–105]. Можна погодитися з В. Акопяном, що однією з причин проведення заходів національної політики було намагання сформувати симпатії до СРСР в українського населення Чехословаччини, Румунії, Польщі [1, с. 48]. Це стосується не тільки українізації, про що відкрито писав Гальперін у 1925 р.: вирішення національного питання створює підґрунтя для подальшого розширення СРСР. Необхідно показати, що тільки радянський лад успішно вирішує національне питання. Передусім це стосується розділених народів – білорусів, українців під владою Польщі, молдаван у Румунії, а також «монголо-бурятів, туркменів, узбеків» [4, с. 74–75].

В. Дурденевський, відомий радянський правознавець, підкреслював відмінності культурного й економічного рівня народів СРСР: на 1924 р. налічувалося близько 70 млн «великоросів»; 35 млн націй, які пройшли етап промислового капіталізму (Україна, Білорусія, частково Азербайджан та Вірменія); 15 млн національностей, що перебували в перехідному стані від кочового до осілого способу життя (киргизи, калмики, туркмени та ін.), а також племен, які стояли на нижчому ступені розвитку [6, с. 42]. Саме тому на перший план вийшли проблеми мови, а саме: алфавіту, словників, перекладу. На думку С. Діманштейна, мова є однією з надбудов на національному базисі. Злиття культур за формою та мовою здійсниться вже після перемоги комунізму (коли комунізм «увійде у побут») [19, с. 90]. Завдання, яке здійснюється зокрема мовними засобами, – посиленій вплив на психологію, мислення, переконання людей [19, с. 93].

С. Діманштейн окремо підкреслював, що не можна вважати задовільним хід культурної революції в тієї нації, яка не має перекладів класиків марксизму на рідну мову [19, с. 105]. За постановою II Всесоюзного з'їзду Рад було виділено кошти – до 600 тис. руб. на видання праць Леніна мовами східних національних меншин і до 100 тис. руб. – мовами західних меншин, щоб «націонали» самі виховувалися і виховували нове покоління переважно на ленінізмі [5, с. 76]. Причому значення російської мови в Радянському Союзі мало зберігатися з декількох причин: оригінал завжди кращий за переклад (стосується перш за все промов і праць державних діячів); загальнозрозуміла і загальноприйнята термінологія походить з російської мови; існують слова й поняття, що важко або зовсім неможливо

перекласти мовами народів Сходу (наприклад, таджицькою мовою термін «генеральна лінія» переклали як «царська дорога») [19, с. 99–100]. У перекладі на національні мови існує небезпека вульгаризації і викривлення змісту складних понять («ціна» і «вартість», «диктатура» і «влада»). Слід зробити мову зрозумілою масам, не перевантажуючи її іноземними словами і водночас дотримуючись точності понять, тому на першому місці перебуває не чистота мови, а чистота ідеології [19, с. 101–103].

Вплив ідеології на мовне питання простежується і в поширенні серед національних мов так званих «радянізмів», у зв'язку з чим нерідко виникали курйозні випадки. Так, радянізм «совет» у Білорусі впровадили в літературну мову «втручанням партійних і радянських органів», оскільки слово «рада» було пов'язане із назвою «контрреволюційної білоруської ради». В українській мові слово «рада», навпаки, укорінилося в «революційному значенні органа пролетарської диктатури», а відтак лишилося без змін [12, с. 57–58]. На початку 1930-х рр. помилки перекладачів усе частіше трактували як політичні, цілеспрямовані дії, за що їх зараховували до націонал-демократів («нацдемів»). Це стосувалося марксистської чи революційної термінології (наприклад, білоруською «пролетаріат» переклали як «голоата», «барикада» як «загородка»), а також надмірних намагань забезпечити мовну чистоту (українською «фокус» – «вогнище», «полос» – «бігун», «призма» – «граностовп» тощо) [12, с. 59]. З єврейською мовою (ідиш) виникла проблема абрєвіатур: щоб уникнути виникнення двох, а то й трьох варіантів написань, їх стали перекладати за аналогією до українських, російських та білоруських абрєвіатур (СССР – СРСР): FSSR – оскільки «farband» – «союз», або навіть FSRR, оскільки «rat» – «рада» [12, с. 61–62]. Різко було засуджено переклад А. Букейханова (згодом репресованого) творів В. Леніна казахською мовою. Зокрема, вислів «кожен належить партії» він переклав так, що це можна було зрозуміти як «кожен комуніст є рабом з відрізанним вухом, засідланим конем, дубиною, якою озброюються при атаці» [12, с. 123].

У лінгвістиці провідником класового підходу став академік М. Марр, який розробив так зване «нове вчення про мову», що мало панівний статус у 1920–1950-х рр. Основні засади його вчення: розвиток мов від одвічної множинності до єдності; заперечення існування загальнонаціональної мови (стверджувалося, що існують класові мови, і мови одного і того ж класу різних країн типологічно подібніші одна до одної, ніж мови різних класів однієї країни чи нації); боротьба в мові національної форми і пролетарського класового змісту (у перехідний період від капіталізму до комунізму); міжнародна мова майбутнього безкласового суспільства (теорія учня М. Марра, О. Холодовича) [2, с. 38–41].

Важливим засобом поширення ідеології стала освітня галузь. При ЦВК СРСР було організовано фонд освіти (культфонд), кошти з якого спрямовувалися на відкриття і функціонування шкіл першого ступеня, видання

підручників та підготовку вчителів (Білоруська, Українська та Закавказька республіки відмовилися від своїх часток у фонді на користь «відсталіших» республік та областей) [16, с. 47–48]. У галузі освіти вчитель мав стати «провідником наших радянських ідей серед населення». Особливо це стосується національних областей і республік, де сільський учитель був практично єдиним «інтелігентним елементом», що користувався авторитетом та довір'ям. Водночас підкреслювалося, що подекуди вчительство (наприклад, українське) ще недостатньо звільнилося від шовіністичних настроїв [5, с. 69–70].

Порівнюючи сферу культурного будівництва з економікою, В. Затонський вбачав у культурі боротьбу дрібнобуржуазної стихії, приватного капіталу та соціалістичних елементів [7, с. 5]. Будівництво української культури, вважав він, є складова частина загальносоціалістичного будівництва, так само як Дніпробуд чи заводи і подібно до них є засобом зберегти керівництво пролетаріату і повести селянство «ленінським кооперативним шляхом» [7, с. 50–51].

Зазначалося, що підняття культурного рівня необхідне для підняття господарства країни (оскільки «соціалізм і комунізм з'являться в результаті не злиднів, а багатства»). Тож методами розвитку культури є: розвиток освіти (нові школи з викладанням рідною мовою, які, у свою чергу, потребуватимуть розвитку писемності і підготовки вчителів із місцевого населення), розвиток науки (співпраця з дореволюційними вченими та спеціалістами і формування нової інтелігенції, що потребує відкриття вищих навчальних закладів для тих, хто не знає російської – Комуністичний університет трудящих Сходу (де навчалися представники понад 60 національностей [16, с. 45]), Комуністичний університет народів Заходу (навчання велося для латишів, поляків, євреїв, естонців, румун, фінів, литовців, білорусів [5, с. 80]) [4, с. 79–85]. Декрет Комітету освіти УСРР від 27 липня 1923 р. містив вимоги українізації навчально-виховних та культурно-просвітницьких установ, у тому числі вищої школи (зокрема, педагогічних і медичних закладів) із вступними і випускними іспитами з української мови, розробки українського академічного словника і словника наукової термінології, підготовки професури [6, с. 77–79]. За декретом від 30 квітня 1925 р. в УСРР передбачалося видання академічного і технічного словника до 1 січня 1926 р. (не було здійснено вчасно) [6, с. 83].

У галузі земельної політики класове тісно поєднувалося з національним: наприклад переселення може здійснюватися лише як «братська допомога, яку один народ надає іншому». Підкреслювалося, що радянська влада не відновлює становище, що існувало: повернення захоплених (у попередні часи) земель можливе в окремих випадках, наприклад, якщо захоплення відбулося під час революції або як частина боротьби із куркульством [4, с. 92–93]. Наркомзем РСФРР дав вказівку не допускати переселення до національних областей і республік, в яких є земельні надлишки,

поки не буде повністю «забезпечене і землевпорядковане місцеве тубільне населення» [5, с. 62–64].

Профспілки розглядали роботу серед національностей як змичку робітничого класу із селом і міського виробництва із сільським, зважаючи на те, що у національних республіках робітничий клас пов'язаний із національним селом. Дотримувалася лінія на посилене залучення корінних робітників і батраків національних республік до профспілок. Для цього діловодство переводилося на місцеві мови, видавалася професійна література, газети і журнали місцевими мовами, ліквідація неписьменності також проводилася рідною мовою [5, с. 105–106].

Нарешті, фінансове відомство С. Діманштейн називав «барометром, який точно показує, що коїться в будь-якій державі», а в бюджеті відображаються всі класові моменти і національні відносини. Декларувалося, що «у нас немає жодного прагнення викачати побільше коштів з національних республік до центру», навпаки, «беруться до уваги всі об'єктивні умови кожного народу, його економічний стан» [5, с. 88–89].

У тезах пленуму ЦК КП(б)У щодо підсумків українізації подальші її завдання формулювалися таким чином: партія має діяти так, щоб не відірватися від робітничої маси, не спричинити відрив робітничого класу від селянства. Але уповільнений темп українізації також шкідливий, бо призвів би до відриву селянства від робітничого класу [7, с. 94]. Соціальне коріння російського шовінізму вбачалося в російському міщанстві (буржуазії) і в «інтелігентсько-спецовському прошарку». Шовіністично налаштовані робітники радянського апарату, виявляється, «тисячами ниток» пов'язані зі спеціалістами, що обслуговують союзний апарат і які «необхідну для справи пролетарської революції централізацію намагаються використати для боротьби із економічним та культурним розвитком національних республік» [7, с. 96–97].

Таким чином, проводячи національну політику в 1920-х рр., партійна та державна влада в СРСР намагалася довести, що тільки в умовах соціалістичного ладу можливо вирішити національне питання, консолідувати суспільство за допомогою комуністичної ідеології і забезпечити майбутню експансію радянської форми державності до інших країн.

Бібліографічні посилання

1. **Акопян, В. З.** Политика украинизации на Ставрополье в 1920–1930-е годы. Замысли, осуществление, итоги [Текст] / В. З. Акопян // Известия Саратов. ун-та. Новая серия. Сер. «История. Международ. Отношения». – 2015. – Вып. 2. – С. 48–56.
2. **Алпатов, В. М.** История одного мифа: Марр и марризм [Текст] / В. М. Алпатов. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 288 с.
3. **Бош, Е.** Год борьбы. Борьба за власть на Украине с апреля 1917 г. до немецкой оккупации [Текст] / Е. Бош. – М. ; Л. : Госиздат, 1925. – 272 с.

4. Гальперин, Р. Народы советских республик и охрана их национальных прав [Текст] / Р. Гальперин. – Х. : НКЮ, 1925. – 140 с.
5. Диманштейн, С. Прошлое и настоящее. Жизнь народов СССР [Текст] / С. Диманштейн. – М.: Москов. рабочий, 1924. – 110 с.
6. Дурденевский, В. Н. Равноправие языков в советском строе [Текст] / В. Н. Дурденевский. – М. : Ин-т советского права, 1927. – 244 с.
7. Затонский, В. П. Национальная проблема на Украине [Текст] / В. П. Затонский. – Х. : Украин. рабочий, 1926. – 104 с.
8. Золотарев, А. Из истории Центральной Украинской Рады [Текст] / А. Золотарев. – Х. : ДВУ, 1922. – 33 с.
9. Ленін, В. І. Про право націй на самовизначення [Текст] / В. І. Ленін // Про націонал. і націонал.-колоніал. питання. – К. : Держполітвидав, 1957. – С. 171–226.
10. Мартин, Т. Империя «положительной деятельности». Нации и национализм в СССР, 1923–1939 [Текст] / Т. Мартин. – М.: РОССПЭН; Фонд «Президентский центр Б. Н. Ельцина», 2011. – 855 с.
11. Пищик, А. М. Ідеологічна основа більшовицької політики українізації [Текст] / А. М. Пищик // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка : Історія. – 01/2011. – Вип. 104. – С. 47–50.
12. Революция и письменность [Текст] / ред. Д. Коркмасов, А. И. Нухрат. – М. : Издание ВЦК НА, 1936. – Сб. 2. – 192 с.
13. Советские нации и национальная политика в 1920–1950-е годы: Материалы VI международной научной конференции. Киев, 10–12 октября 2013 г. [Текст] – М. : Политич. энцикл. ; Фонд «Президентский центр Б. Н. Ельцина», 2014. – 686 с.
14. Сталин, И. В. О политических задачах университета народов Востока [Текст] : речь на собрании студентов КУТВ 18 мая 1925 г. / И. В. Сталин // Сталин И. В. Сочинения. – М. : Госполитиздат, 1952. – Т. 7. – С. 133–152.
15. Съезды Советов Союза ССР, союзных и автономных советских республик. Сборник документов: в 3 т. 1917–1936 гг. [Текст] / гл. ред. М. П. Георгадзе. – М.: Госюриздат, 1960. – Т. II. – 616 с.
16. Трайнин, И. П. СССР и национальная проблема (по национальным республикам и областям Советского Союза) [Текст] / И. П. Трайнин. – М. : Красная новь; Главполитпросвет, 1924. – 244 с.
17. «Українізація» 1920–30-х років: передумови, здобутки, уроки [Текст] / відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Інститут історії України, 2003. – 392 с.
18. Шесть лет национальной политики Советской власти и Наркомнац. 1917–1923 гг. (вместо отчета) [Текст]. – М. : Издание отдела печати и информации НКН, 1924. – 228 с.
19. Язык и письменность народов СССР. Стенографический отчет I Всесоюзного пленума научного совета ВЦК НА. 15–19 февраля 1933 г. [Текст] / под ред. К. Алавердова, С. Диманштейна [и др.]. – М., 1933. – 286 с.

Надійшла до редкол.: 15.01.2016